



*Зоя Пятроўна Мельнікава, доктар філалагічных
навук, прафесар кафедры беларускай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. С. Пушкіна*

Напісанае — застаецца...

Прыгожая сціпласцю, абаяльная дапытлівым розумам і знешняй жаночай красой, Валянціна Іванаўна Локун была і застаецца прыкметнай асобай у беларускім літаратуразнаўстве. Мы былі калегамі не толькі па шчырай і прафесійнай зацікаўленасці роднай літаратурай, але і па кафедры беларускай літаратуры філалагічнага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна (у той час педінстытута). Валянціна Іванаўна некаторы час была выкладчыцай нашай кафедры. На жаль, па стане здароўя яна не прыязджала да брэсцкіх студэнтаў чытаць лекцыі, праводзіць заняткі. Яна атрымлівала вучэбныя даручэнні, пераважна па навуковым кіраўніцтве курсавымі і дыпломнымі працамі студэнтаў-завочнікаў, многія з якіх жылі на Піншчыне. Яны часта наведвалі Валянціну Іванаўну, кансультаваліся, атрымлівалі каштоўныя прафесійныя парады, цікавыя і неабходныя для паспяховай вучобы і студэнцкіх даследаванняў кнігі з асабістай бібліятэкі свайго навуковага кіраўніка.

Некалькі разоў і я разам са студэнтамі прыязджала з Брэста ў Пінск, каб правесці абарону іх курсавых прац. Гэта былі цікавыя, цёплыя і незабыўныя сустрэчы з дапытлівым даследчыкам-літаратуразнаўцам, з прыгожай і абаяльнай Валянцінай Іванаўнай і яе клапатлівай матульчэкай...

Валянціна Іванаўна Локун застаецца аўтарытэтным даследчыкам у сучаснай беларускай навукова-літаратурнай прасторы. Яе кнігі, публікацыі, прысвечаныя праблемам развіцця нацыянальнай прозы XX–XXI стст. уражваюць канцэптuallyнасцю тэарэтыка-аналітычных падыходаў, належнай аргументаванасцю, навуковай навізнай і высокай даследчыцкай культурай. Выклікае павагу шырыня поглядаў і прафесійная праніклінасць В. І. Локун, якая абгрунтавана пісала аб высокім мастацкім узроўні нашай нацыянальнай літаратуры ў еўрапейскім і сусветным кантэксце.

Даследчыцкія працы Валянціны Іванаўны, яе трапныя назіранні за творчасцю пісьменнікаў В. Быкава, А. Адамовіча, І. Шамякіна, В. Казько, В. Карамазова, У. Гніпамёдава і многіх іншых мастакоў слова, увогуле за беларускім літаратурным працэсам — глыбокія, навукова вывераныя. Яны вельмі запатрабаваныя сёння. Да кнігі В. І. Локун звяртаюцца маладыя даследчыкі літаратуры, яе слухныя канцэптuallyныя радкі цытуюць студэнты, магістранты, аспіранты, а таксама вядомыя і прызнаныя літаратуразнаўцы.

Уражаная змястоўнасцю навуковых роздумаў і высноў В. І. Локун, я ў 1992 годзе адазвалася сваім артыкулам аб яе кнізе «Да новых вышынь» (1991). Гэты артыкул быў надрукаваны ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» 8 мая 1992 года¹:

«Гэтая сціпая на выгляд кніга В. Локун², безумоўна, прыцягне ўвагу ўсіх, каму неабякавыя праблемы нашай сучаснай літаратуры. Насцярожыць можа хіба толькі назва — традыцыйна-ўзнёслая, характэрная для мінулай ужо эпохі «дасягненняў», «выршынь», «здзяйсненняў»... Аднак па змесце і сутнасці літаратурна-крытычныя артыкулы гэтай кнігі вызначаюцца якраз наватарствам, і, вазьму на сябе смеласць сказаць,

¹ Мельнікава З. П. Стылёвыя пошукі прозы // Літаратура і мастацтва. – 1992. – 8 мая. – С. 6–7.

² Локун В. Да новых вышынь : літаратурна-крытычныя артыкулы. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 222 с.

яна стане прыкметным укладам у распрацоўку жанрава-стылёвых аспектаў сучаснага беларускага літаратуразнаўства.

Вельмі хочацца хоць некалькімі словамі прадставіць чытачам гэтай кнігі яе аўтара — Валянціну Іванаўну Локун. Бо не так часта кожнаму з нас выпадае сустракацца з людзьмі, якія выпраменьваюць харашыню — сардэчнае цяпло і прызнасць у адносінах да іншых, сціпласць і досціп, а разам з тым маюць зайздросны ўзровень прафесійнасці. Чалавечай абаяльнасцю і адукаванасцю Валянціны Іванаўны захоплены не толькі я і мае калегі, выкладчыкі кафедры беларускай літаратуры Брэсцкага педінстытута, з якой супрацоўнічае гэтая даследчыца.

Каб змог чытач па-сапраўднаму ацаніць працу В. Локун, я павінна сказаць, што Валянціна Іванаўна, на жаль, цяжка хвора. Бязлігасная хвароба абмежавала яе магчымасці самастойна перамяшчацца, хадзіць. Але фізічная нямогласць цалкам кампенсуецца духоўным багаццем і знешняй прывабнасцю гэтай жанчыны, якая, нягледзячы ні на што, умее жыць змястоўна, у гармоніі са светам, беспамылкова знайшоўшы ў ім сваё месца і прызначэнне.

У кнізе В. Локун «Да новых вышынь» даследуюцца стылёвыя асаблівасці сучаснай беларускай прозы. У першым, найбольш аб'ёмным раздзеле «Быкаўская праўда вайны» пераканаўча прасочваецца станаўленне стылю пісьменніка, пачынаючы з аповесцяў 60-х гадоў і да апошніх твораў. Здавалася б, пры пастаяннай пільнай і актыўнай увазе крытыкі і літаратуразнаўства да творчасці В. Быкава цяжка сказаць у гэтым плане нешта сваё, арыгінальнае. Але даследчыцы ўдалося асэнсаваць творчасць В. Быкава не толькі ў кантэксце сучаснай беларускай ваеннай прозы (І. Пташнікаў, В. Казько, Б. Сачанка), але і рускай, і ўкраінскай (В. Гросман, К. Сіманаў, А. Ганчар, Ю. Бондараў, Р. Бакланаў, В. Кандрацьеў, Б. Васільеў і інш.). Гэта дало магчымасць асабліва выразна выявіць сугучнасць і непаўторнасць быкаўскіх твораў. Пры гэтым даследчыца заўважае тыпалагічнае (структурнае і агульнамастацкае) падабенства твораў В. Быкава, Ю. Бондарова і Р. Бакланава. Такі кантэкстуальны аналіз дазволіў В. Локун прасачыць і вызначыць характар стылёвых пошукаў В. Быкава, пра што абгрунтавана і доказна гаворыцца ў кнізе.

Характарызуючы мастацкія асаблівасці першых аповесцей В. Быкава, В. Локун сцвярджае: «Стыль твораў В. Быкава мае трагедыйны характар і трагедыйнасць гэтая не знешняя, падзейная, ... а галоўным чынам унутраная, заснаваная на рэзкім сутыкненні характараў, глыбокім псіхалагізме... аўтар даследуе псіхалогію гераізму і сацыяльна-псіхалагічныя вытокі баязлівасці, для яго важны не столькі „адкрыты“ канфлікт, што вырашаецца ў непасрэдным проціборстве з ворагам, колькі „схаваны“, унутраны, які ўрываецца ў сферу маралі, дзе складана і кожны раз па-асабліваму сутыкаюцца самыя розныя пачуцці, перакананні, каштоўнасці арыенціры».

Прасочваючы адметнасць і станаўленне творчай манеры В. Быкава, даследчыца безумоўна мае рацыю, калі сцвярджае, што аповесці другой паловы 70-х гадоў («Воўчая згряя», «Яго батальён») маюць пэўныя структурныя і мастацкія адрозненні ад папярэдніх — «Сотнікаў» і «Дажыць да світання» і тым больш ад яшчэ ранейшых — «Жураўліны крык», «Трэцяя ракета». Разумеючы ўсю ўмоўнасць перыядызацыі, В. Локун выяўляе ўстойлівыя, вызначальныя тыпалагічныя дамінанты аповесцяў В. Быкава, адзначаючы, што ў іх «...суседнічаюць і спалучаюцца два стылёвыя пачаткі — аб'ектыўны як рэальнае адлюстраванне вобраза і суб'ектыўны, праз які непасрэдна выказваецца аўтарская ідэя». Глыбокае пранікненне даследчыцы ў свет і дыялектыку твораў В. Быкава дазваляе ёй заўважыць, што стылёвыя элементы творчасці пісьменніка працуюць, як і павінна быць у сапраўднага мастака, на асноўную задуму: «...сюжэт лаканічны і гранічна скандэнсаваны — аўтар імкнецца ўвесці ўсё новыя і новыя дэталі, павароты, якія на вайне ніколі не здаюцца незвычайнымі і нечаканымі (у вайны свая логіка, яна — алагічная), каб яшчэ раз праверыць характар чалавека, высветліць яго да канца: а раптам не вытрымае, адступіцца, зробіць не тое, што можна падвесці пад самую высокую рысу грамадзянскасці

і чалавечнасці?». Даследчыца слушна даводзіць, што такім чынам у апавядальную эпічную канву твораў В. Быкава ўводзіцца ідэйна-ацэначны або асэнсавальна-ацэначны элемент, які з'яўляецца істотным і вызначальным у творчай манеры гэтага пісьменніка.

На старонках, прысвечаных даследаванню аповесці «Сотнікаў», чытач зверне ўвагу на псіхалагічна заглыбленае прачытанне вобразаў Сотнікава і Рыбака. Пры гэтым даследчыца аперыруе паняццем «ідэі-сілы», якое дазваляе ёй дакладна, трапна і лаканічна сфармуляваць асноўную думку гэтай аповесці: «Ідэя супрацьпастаўлення, адзінаборства сілы фізічнай, абмежаванай, і духоўнай, бязмежнай». Слушна заўважаецца, што проза В. Быкава ідзе па шляху ўсё большага спасціжэння складанасці ваеннага быцця і чалавечай душы. Слушна адзначаецца, што ў апошні час В. Быкаў якасна па-новаму даследуе ваенны быт і характар чалавека. Захаваўшы ранейшую аналітычнасць, проза яго стала больш шматграннай, бо пісьменнік звяртаецца да мастацкага асваення глыбінных пластоў жыцця, дзе супярэчліва пераплятаюцца простае і складанае, выпадковае і заканамернае, гісторыя і сучаснасць («Кар'ер», «Аблава»). Аналітычны стыль В. Быкава, падагульняе В. Локун, — з'ява прыкметная не толькі ў беларускай, а і ва ўсёй сучаснай літаратуры. Яго мастацкі вопыт у пэўнай меры вызначае і ўплывае на сучасны літаратурны працэс.

Другі раздзел кнігі В. Локун «Эпапея — гэта народ» прысвечаны назіранням і аналізу творчай манеры І. Чыгрынава, пачынаючы ад малой прозы і ўключаючы тры сюжэтна звязаныя раманы — «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві», «Свае і чужынцы».

Разгляд творчасці і гэтага пісьменніка такі ж ґрунтоўны, доказны і слушны. Ужо малая проза І. Чыгрынава (зборнікі «Птушкі ляцяць на волю» і «Самы шчаслівы чалавек»), заўважае даследчыца, дала ўсе падставы гаварыць пра пісьменніка як пра апавядальніка з эпічным бачаннем і ўспрыманням, з эпічным светаадчуваннем. Суб'ектыўны пачатак у прозе І. Чыгрынава «ледзь памечаны», ён больш падразумяваецца — «...у інтанацыі, у адценні, рытме, у пафасе, што выражае аўтарскі погляд і волю, надае зусім аб'ектыўнаму малюнку непаўторны індывідуальны і „суб'ектыўны характар“». Чыгрынаў-рэаліст як бы пераконвае чытача ў аб'ектыўнасці, у жыццёвасці адлюстраванай з'явы праз канкрэтныя бытавыя дэталі, дакладны псіхалагічны малюнак». Аднак устаноўка на аб'ектыўнае, эпічнае адлюстраванне жыцця, падкрэслівае В. Локун, не перашкаджае пісьменніку выходзіць «у прастору духоўнага жыцця, пранікаць у псіхалогію герояў». У раманах пісьменніку ўдаецца знітаваць многія патокі народнага жыцця «адзінай мерай быцця, усеагульнай сувяззю з'яў — ад гістарычна-сацыяльнага да інтымна-псіхалагічных рухаў чалавечай душы».

Зусім слушна даводзіць В. Локун, што ў раманах І. Чыгрынава слабая напоўненасць падзейнага дзеяння кампенсуецца дзеяннем унутраным, псіхалагічным, бо пісьменніку ўдаецца глядзець не толькі «звонку» на сваіх герояў, але і «знутры» — фіксаваць іх светаўспрыманне, духоўныя і маральныя погляды.

Пры безумоўнай дасканаласці і ґрунтоўнасці даследавання жанрава-стылёвых асаблівасцей раманаў І. Чыгрынава часам залішне адцягненымі і ненатуральнымі здаюцца некаторыя параўнанні і паралелі, у прыватнасці, з «прычынным мысленнем» Л. Талстога.

Тэарэтычныя выкладкі даследчыцы, асабліва ў другім раздзеле кнігі, «разлічанай на шырокае кола чытачоў», часам уяўляюцца інтэлектуальнымі практыкаваннямі нават для адносна дасведчанага чытача. На с. 127 чытаем: «Для стылю І. Чыгрынава характэрна, калі „апавяданне эпіводу“ пранізваецца яго даследаваннем і падводзіцца да абагульнення, якое ў сваю чаргу набывае форму канкрэтнасці і развіваецца ў выяўленчы вобраз...». Далей даследчыца, абапіраючыся на змест твора, спрабуе растлумачыць, што гэта азначае...

Схільны да строгай тэарэтычнай вызначанасці, лагічнай завершанасці і пераканальнасці даследчык-аналітык, а менавіта такое ўражанне аб аўтары пакідае гэта кніга, В. Локун у метадалогію свайго даследавання шырока падключае вопыт папярэднікаў і сучаснікаў, калег-літаратуразнаўцаў, што яшчэ больш паглыбляе яе

ўласныя вывады, дазваляе ўзняцца на высокі тэарэтычны ўзровень у навуковых пошуках. Але часам узнікае ўражанне, што дарэмна В. Локун «давярае» іншым літаратуразнаўцам, бясспрэчна згаджаючыся з імі. Напрыклад, пры даследаванні вобраза Дзяніса Зазыбы В. Локун без агаворак згаджаецца з вельмі праблематычнай па сённяшнім разуменні ацэнкай гэтага героя С. Андраюком, сутнасць якой у тым, што Зазыба — «якасна новы тып чалавека з народа. Ён увасабляе тую сілу, якую прынеслі ў народ балышавікі» (Андраюк С. Традыцыі і сучаснасць. Мінск, 1981). Далей даследчыца гаворыць аб тым, што Зазыба — прадстаўнік «масы», сын свайго часу... Здаецца, слушна, але толькі ў пэўнай ступені, бо вобраз Дзяніса Зазыбы «залішне» багаты і шматмерны, каб быць прыпісаным толькі да канкрэтна-гістарычных. У ім скандэнсавана і ўвасоблена найбольш народнага, і перадусім, ён — носьбіт народнай маралі, духоўнасці, свядомасці (а не балышавіцкай ідэалогіі), якія і абумоўліваюць яго паводзіны. І пратэстуе ён супраць фашызму не таму, што балышавік, а таму, што патрыёт (Чубар у значна большай ступені ўвасабляе «балышавізм»). Пра гэта слушна гаворыць далей і сама літаратуразнаўца.

Кніга В. Локун уяўляе сабой даследаванне асаблівасцей мастацкай формы, у прыватнасці стылёвых структур твора. І гэтая пільная ўвага да «фармальных» элементаў часам настолькі абсалютызуецца, што выпадае з-пад увагі і другі, вельмі важны элемент — змястоўнасць формы, захапленне фармальнымі пошукамі і ігнараванне выяўленчай функцыі формы пакідаюць у такіх выпадках уражанне самаэтнасці і схематычнасці літаратуразнаўчых знаходак. На с. 106 чытаем: «Чыгрынаўскім раманам уласціва шырокая раманная структура, дзе процістаянне Зазыбы і Чубара праяўляецца як істотная, неабходная частка, як адна з ліній развіцця эпічнага сюжэта». Наўрад ці будзе дастатковым і мэтазгодным абмежавацца канстатацыяй сюжэтна-фармальнай функцыі гэтага процістаяння, не давёўшы да чытача, што за ім перш за ўсё трэба бачыць драматызм, супярэчлівасць першых гадоў той вайны. Дарэчы, гісторыі ўзаемаадносін гэтых герояў удзяляецца вялікая ўвага, яна прасочана паслядоўна і доказна.

У раздзеле «Стылёвая шматграннасць прозы Б. Сачанкі» В. Локун прасочвае эвалюцыю творчай манеры гэтага пісьменніка ад аб'ектыўнага, «монафанічнага» да «поліфанічнага, суб'ектываванага пісьма». У гэтым плане падрабязна аналізуецца стылёвыя структуры апавяданняў Б. Сачанкі «Дзік-базыга», «Не, не ўсё роўна», «У хаце трое», «Сон», «Адведкі» і інш. Б. Сачанка, слушна зазначае В. Локун, спрабуе стварыць актыўны, дзейсны характар. Ён, як і В. Быкаў, даследуе катэгорыі зла і добра, жорсткасці і гуманнасці. Яго ўлюбёны кампазіцыйны прыём — перапляценне мінулага і сучаснага. Адсутнасць асабістага «падзейнага» вопыту вайны кампенсуецца эмацыянальным (у вайну Б. Сачанка быў хлапчуком). Пры аналізе аповесці «Пакуль не развіднела» цікава і доказна прасочваецца выяўленчая функцыя моўных структур: няўласна-простага мовы, простага, маналогі, індывідуалізаванай мовы персанажаў, аўтарскай мовы, сінтаксічных канструкцый. Ад твора да твора прасочвае даследчыца «ўзмацненне суб'ектывацыі пісьма, паглыбленне аналізму і псіхалагізму», імкненне Б. Сачанкі да стылёвай шматслойнасці. Увогуле, аналізуючы стылёва-выяўленчыя аспекты ў творах В. Быкава, І. Чыгрынава і Б. Сачанкі, даследчыцы ўдалося ўбачыць у іх многа агульнамастацкага і агульначалавечага і разам з тым пераканаўча паказаць асабовасць, прывабнасць, змястоўнасць творчай манеры кожнага з іх, дамiнуючыя складаныя іх стыляў.

У раздзеле «На шляху да сінтэзу» прасочваюцца не толькі жанрава-стылёвыя, але маральна-этычныя і філасофскія пошукі ў сучаснай беларускай прозе. Грунтоўна разглядаецца раман «Зеніт» І. Шамякіна. Аналізуючы раман «Вазьму твой боль» гэтага ж аўтара, даследчыца ўказвае на жанравую сугучнасць твора беларускага пісьменніка з раманам Ю. Бондарава «Бераг».

Аналітычным, інтэлектуальным не без падстаў называе аўтар раман В. Казько «Неруш», знаходзячы ў ім кропкі судакранання з «Белым параходам» Ч. Айтматава, «Развіганнем з Мацёрай» В. Распуціна. В. Локун вызначае шэраг вострых праблем сучаснасці, што закранаюцца ў раманах П. Місько «Градабой», В. Кармазава «Пушча»,

В. Гігевіча «Доказ ад процілеглага», Л. Дайнекі «Футбол на замініраваным полі», А. Асіпенкі «Непрыкаяны маладзік», Я. Радкевіча «Сутокі дзён». Даследчыцы ўдалося ўбачыць і паказаць чытачу, што ў сучасным беларускім шматжанравым рамане «на паверхню вылучаецца менавіта мысліцельны, філасофскі пачатак, які дамініруе». Праблемы ўзаемадачыннення чалавека і гісторыі, трагічнасці лёсу і трагічнасці часу знаходзяць адлюстраванне ў эстэтычнай свядомасці, у тым ліку і ў нашай нацыянальнай літаратуры. Гэтая праблематыка, робіць слушнае падагульненне аўтар, вызначае і пошукі сучаснай беларускай прозы.

Некаторыя раздзелы, абзацы, тэзісы кнігі В. Локун «Да новых вышынь» могуць выклікаць жаданне паспрачацца, звернуць сваё меркаванне з аўтарскім, што толькі падкрэслівае актуальнасць і ў значнай меры наватарскі характар даследавання.

г. Брэст, май 1992 – кастрычнік 2019 г.